

Ummæli

Andreas Justesen: Nýggja danska-føroyska orðabókin

Tann higartil besta av sínum slag

Ummæli

(Ummælið er eitt broytt endurprent úr Skeggjanum)

Mangur veit at siga frá Ólavi kongi, sum ikki hevur sæð hann. Ikki man tað vera heilt burturvið at taka til hetta orðafellið í sambandi við útgávuna av teirri nýggju danska-føroysku orðabókini um jöltíðir í fjór. Sum altíð, tá málsligir spurningar vera havdir á lofti í Føroyum, varð kjakið bæði hart og drúgt, mangan ósakligt og fyrst og fremst merkt av klovninginum ímillum málsligar fatanir. Øðrumegin hava vit puristarnar, sum við orðasmíði vilja reinsa málið fyri útlendskt árin. Hinumegin hava vit teir, vit kunnu kalla pragmatikararnar, sum meiri fata málið sum eitt samskiptis-ambød, og sostatt vilja geva sonevndum fremmandaðorðum innivist.

Nógvir av hesum fyrru vóru sera hvass-orðaðir móti nýggju orðabókini. Onkur kallaði hana enná eitt skensl, ið hann ikki vildi hava standandi á bókahallini.

Sjálvur havi eg altíð hildið, at málrekin er neyðug, og tá eg ikki sjálvur hevði sæð orðabókina, lat eg meg sjálvandi ávirka av kjakinum. Ti var tað ikki uttan forðomar, eg fyrstu ferð gloppaði hesa viðagittu bók. Væntaði at siggja eitt manifest fyri málsligari villkæru, eitt nihilistiskt háðanarflenna at øllum tí málstrevi, ið føroyingar hava útynt higartil. Tann litfagra og heldur poppenda perman boðaði heldur ikki frá góðum.

Ein miðleið

Men eftir at hava lisið formálið hjá Hjalmar P. Petersen ritstjóra, má eg viðganga, at eg gjørdist eitt sindur snópin. Nú hevði eg mestsum fyrirgeft meg til, at forsyndast inn á hetta óvandaverk - tað lættir jú altíð so vælsignað at sleppa eitt sindur av galli út. Eg hevði roknað við, at ritstjórnin her kom við eini frágreiðing um ta málsligu kúending, sum henda orðabók eftir øllum at døma leggir upp til.

Hjalmar byrjar við at siga, at ritstjórnar-reglurnar eru broyttar í mun til útgávnar av danska-føroysku orðabókini (hjá Jóhannesi av Skarði) 1967 og 1977. Nakad av innlæntum orðum eru tikin við, og kallar hann hetta eina miðleið í mun til málreins-ingarstevnuna, ið liggur aftanfyrir undanfarna útgávnar. Og Hjalmar sigur víðari: „Úr einum málreksartilgum sjónarmiði (mín undirstriking) havi eg roynt at brúka snøgg føroysk orð heldur enn at gera óv nóg av at velja innlænt orð. Ti er farva t.d. ikki tikið við, men bara liur. Áberandi danismur sum eitt nú hopleysheit eru ikki tiknar við, ti vit hava tað góða orðið vón-loyst. Heilt vanligar danismur sum forels-ædur hava hinvegin fingið innivist.“

Miðleiðin hjá Hjalmar liggur við øðrum orðum millum ta konservativu purismuna og hin útjadaran, sum vit kundu kallað ultraliberalismu, har alt talumál verður góð-tikið.

Hugburðurin tykist frælslyntari enn hjá t.d. føroysku málnevndini, men at hann er ósambæriligur við verandi málreksar-arbeidi, dugi eg ikki at siggja. Og her er tað, at orðafellið um Ólav kong rennur mær í huga. Ti er tori at siga, at nógvar av affinjingunum ímóti orðabókini koma av røflestari mótvild heldur enn av sakligum innliði. Nakad sum tá vit kristnu umtala Koranina sum eina hondbók í kvinnukúgan og heilagam bardaga.

Leitorðini tvífaldað

Á titulblaðnum verður tilskilað, at orðabókin hevur stóði í danska-føroysku orðabókini hjá Jóhannesi av Skarði. Jóhannes hoyrir til teir konservativu, og hann sigur í sínum formáli, at hann ikki hevur tikið fremmandaðorð, sum ikki finnast í føroyskari týðing, við. Ti leita vit til fánýtis eftir einum orði sum t.d. abstrahere, fetichisme, katalysator, playboy, surfriding, surrealisme ella telekinese. Hesi orð eru øll at finna í nýggju orðabókini, og vit kunnu tosa um tvinnanda týðingarhættir:

Beinleiðis: abstrahere: abstrahera, hugtongja
Nýrði: surfriding: brimreið,
brimreiðing, surfing
Frágreiðing: playboy: ungur letting,
playboy

Á baksíðuni verður upplýst, at orðabókin hevur 50% fleiri leitorð enn 1977 útgávan. Hetta man vera rætt, hóast eg ikki havi talt. Henda stóra øking hevur lutvist sína orsök í teimum týðingarháttum, eg nevndi. Har einki serføroyskt heiti finst, verður umsett beinleiðis: t.d. cola: kola, ketchup: kettjupp, punkrock: punkrockur o.s.fr. Harafturat hevur tann miðvís málrekin gjørt, at hópur av nýggjum føroyskum orðum eru komin í málið síðan 1977, eitt nú: flambere: logreinsa, flambere; gensplejsing: hjútyndingur, hjúmerking, eykamerking; lease: langleiða (skr.) liggja; sandwich-brød: tvíflis o.s.fr.

Tann nýggja orðabókin hevur munandi meira við av sernvnum og alment kendum styttingum sum New Zealand, Sicilien, Zeus, NATO, UNICEF, KFUM, MS, eg. o.s.fr. Í so máta ber bókina brá av eini fremmandaðorðabók. Mangastaðni eru smærri frágreiðingar um ymisk fyrbrigdi.

Hetta var eitt sindur av høvuðsmunin í týðing og orðafeingi. Sum sagt tekur ritstjórnin stóði í orðabókini hjá Jóhannesi av Skarði, har hesin hevur góð og hóskandi orð. Tá leggur nýggja orðabókin í fleiri førur onnur føroysk orð afturat. T.d. stendur í teirri gomlu: morgengry: dimmalætting; og í teirri nýggju: dimmalætting, degningur, dagbretting. Vit kunnu sostatt siga, at nýggja orðabókin í stóran mun víðkar orðafeingi á føroyskum. Hetta er ikki annað enn gleðiligt, og tað er heldur ikki tað, ið stríðið snýr seg um.

Stavseting

„Halgibrotið“ hjá Hjalmar er, at hann loyvir sær at innflyta eina rúgva av ótyðdum orðum og laga tey eftir „føroyskari“ stavseting. Stundum stavsamansettingum, ið higartil hava verið ósæddar á pænti.

Ti er tað ikki sørt skakandi at lesa orð sum djassur, gipur, krov, djersey, offside, intrisja, nylon, o.s.fr. fyri jazzur, jeepur, crawl, jersey, offside, (intrige), nylon. At siggja slík orð á fyrsta sinni, býður helst ímóti hjá teimum flestu. Ikki minst út frá einum estetiskum sjónarmiði. Fatan okkara av málsligum vakurleika er jú røttfest í teimum vanum, vit hava lært frá barnsbeini. Ti aftur vit okkum við at seta eitt enskt orð inn í ein føroyskan tekst; men hvaðna minni fáa vit okkum til at lata sama orð í ein „føroyskan“ búna. Tá er hetta ikki óvanligt fyrbrigdi. Úr skipsmáli hava vit orð sum trolari, leydari, veitur, skelleit o.o., sum falla heilt natúrlig at skriva. So tað er kanska

bert ein spurningur um tíð, at vit uttan himpr fara at skriva djassur, gipur, nylon (ella hví ikki heldur neilon?) o.s.fr.

Annars haldi eg, at henda royndin við nýggjari stavseting hevur ein dekan og tilvildarligan dām: Her er so at siga eingin konsekvensur í. Hví skal eftirfestið -tion umsetast -tion? Hví ikki skriva legitima-sjón og konfirmasjón t.d.? Tað ber væl til í norskskum. Og hví kunnu vit skriva sjarlantur, men ikki sjampignon? Ella getto istaðin fyri ghetto?.

Føroyska heimsatlasíð var ein onnur bók, sum rokilsí stóðst av. Har vóru knappliga nevndur Chili, Tchad og Zimbabwe broytt til Kili, Kjad og Simbabi. Her tykist nýggja orðabókin ikki so viðgongd. Chile og Zimbabwe standa ónortin, men Tchad verður til Tjadd. Hví lond sum Zaire og Zambia ikki eru við, er ilt at vita. Annars eitur Holland Holland og ikki Haland sum í gomlu orðabókini.

Raðfesting

Nú ritstjórnin hevur valt at taka ótydd orð við, kundu vit kanska kanna eftir, hvussu hann raðfestir tey: á hvørjum plássi standa hesi orðini - um tey annars eru tikin við; fyri at avmarka spurningin eitt sindur, havi eg valt at hyggja eitt sindur at ítróttarmáli, sum eftir puristiskari hugsan er eitt hitt størsta vandaskið. Vit kunnu taka nøkur orð úr fótóliti:

dribble: skáka (av), snirra (undan), dribla
heade: skalla, heada, høgda, stúta
tackle: takla, (royna at) taka bóltin av
score: skora, skjóta mál, vinna stig

Til samanburðar hevur Jóhannes av Skarði hesar týðingar:

dribble: skáka (av), snirra (undan)
heade: stúta (bólt)
tackle: (royna at) taka bóltin av einum
score: skjóta mál, vinna stig

Sum vit siggja, so er nýggja orðabókin orðaríkari í øllum teimum vístu dømunum. Hon hevur allar týðingar hjá teirri gomlu, umframt síni egnu føroyskaðu fremmandaðorð.

Tað kann tykjast lægið, at dribla stendur á aftasta plássi, ti í fótólitsmáli verður tað oftari brúkt enn hini bæði.

Slang og fúl orð

Jú, tað sálarfrøðiliga hugtakið gagg gagg er sanniliga eisini at finna í hesi víðfeyndu orðabók. Tað stendur m.a. á tólvta plássi undir vanvittig, ið annar hevur hesar týðingar: „vitleysur, óður, svakur, ørur, stein-ørur, vindandi svakur, óður el. ørur í høvdi-um, (bólkam.) pillørur, pillsvakur, lallandi svakur, gagg gagg“

At pillsvakur og -ørur skulu vera serligt bólkamál, ivist et í, og hvar er tað nógv brúktá fratrøtur í øllum hesum vasanum? Slangorð hava vanligu røtur í ávisum bólkamáli (jargon). Eitt nú rúsevnisum-hvørvi er gitið fyri slitt serliga bólkamál, og vit siggja, at shit (hash) eitur torv á fót (marihuana) hevur serstakt føroyskt navn.

Annars nærkast slangorð ofta tí niðrandi ella ónerliga, og eru tí sjáldan við í orðabókum av hesum slagnum. Vit finna ikki orð sum perker, vatpik ella bagbordsindianer. Í mun til hetta seinasta er tað væl fittari bøsse tikið við og umsett til gjeikari. Tíðar-

andin við sínum vaksandi tollyndi mótvægis minnilutabólkum hevur eisini gjørt, at orðið kynvillingur (homoseksuellur) er úthýst, og nýrðið samkyndur sett í staðin.

Tíðarandin endurspeglar eisini í víðgerðini av teimum orðunum, ið hava við tað kynsliga at gera. Tað, sum ættarliðið hjá Jóhannesi av Skarði helt vera ljótt og ófantaligt, er í dag verðið meira neutralt, og fólk blúgvast ikki við at siggja tað á prenti. Og krøvini til eina nútímans orðabók eru eisini, at hon lýsir hetta ókið í málinum á jøvnum fæti við øll onnur orð. Um vit vilja hava tað ella ei, so eru hesi „fúlu“ orðini til í málinum, og hava sjálvsagdan rætt til at vera við í eini fullfíggjari orðabók. Og nýggja orðabókin er eisini nógv fjølbroyttari á hesum øki. Sum dømi kann nevast, at har tann gamla hevur 2 orð fyri pik hevur tann nýggja heili 16! Um enn í minni mun, so er tað sama galdandi fyri aðrar kynslutir og kynsligan atburð annars. Og eyðvitað ger tað ikki bókina fátækari.

Lættari at leita

Sum handbók hevur tann nýggja orðabókin nógvar fyrimunir. Størsta brekið við teirri gomlu er uppskyoytið, ið ger, at vit aloftast nóyst at leita 2 ferðir eftir sama orði. Hesum slepst sjálvsagt undan í teirri nýggju, og so hevur hon eisini breiddamerki fyri hvønn bókstavin. Ein fyrimunur er eisini, at greinirnar í heiminum (eivnevnum) eru talmerktar, t.d.:

1
rede -n, -r reiður, bøli (t.d. skarva-)
o.s.fr.

2
rede -n, -r skil; grein frágreiðing,
forklaring o.s.fr.

3
rede l. búgvín, liðugur, til reiðar, fúsar,
klárur... o.s.fr.

4
rede redte reiða, greiða o.s.fr.

Flokanin er tann, at navnorðini altíð standa undan t.d. sagnorðunum. Eisini eru undirmerkingar av sama orði talmerktar.

Styttingarnar eru í høvuðsheitum tær somu sum í gomlu orðabókini, men eru fleiri í tali. Sum nakad nýtt eru serligar málstyttingar í teimum førur, har víst verður til upprunan hjá einstøkum orðum.

Styttingarnar eru annars settar upp í triggjar-bólkar, nevniliga nýtslustytingar, málstyttingar og ritstjórnarligar styttingar.

Fremst í bókini er eisini ein nýtsluveg-leiðing, har m.a. verður greitt frá stavseting, merking og ljóðskrift. Og aftast í bókini eru bæði samandrátur av donskum rætt-skrivingarreglum, eftir Jógvan í Lon Jacobsen, og føroyskar rættsskrivingarreglar, sum Anfinnur Johansen og Jóhan Hendrik Poulsen hava skrivað.

Harafturat er eitt stutt yvirliit á donskum um føroyskan málframburð (úttalu), og allarast aftur er ein listi yvir sterkt bend og óreglulig sagnorð á donskum.

Alt í alt má sigast, at orðabókin við síni meira nágreiniligu víðgerð av teimum ymiskum orðunum og síni snøggju uppseting kennist meira tíðarhóskandi enn tann gamla, hóast hon sum sagt hevur stóði í hesari. Men fyrr var illa mugu vit sam-stundis ásanna. Málið er alsamt í broyting, og tá vit skulu biða í heili átján ár, kennist tørvurin á eini dagfóðari orðabók stóru. Nú er hon so endiliga komin, og móttákan hevur verið misjón sum longu nevnt. Vis-